

G. Etényi Nóra

Információ, reprezentáció, mementó

17. századi képes tudósítások

értő kortárs gyűjtői

A kora újkori nyomtatott vizuális információ korabeli nagy presztízsét bizonyítják a 16–17. századi metszetgyűjtemények, melyekből kitűnik, hogy a fejedelmi, főúri és patrícus gyűjtők a neves alkotók művei mellett éles szemű megfigyelőként gondosan válogatva vásárolták a korszak jellegzetes, az olvasni nem tudó rétegek számára is elérhető populáris műfaját, a metszetes rölapokat. A képzett elit egyrészt számontartotta a képes beszámolók információsúritó, rendszerező szerepét a kitáguló tájékozódási térben, másrészt a politikai reprezentáció hatékony eszközeként sokrétűen használta aktuális véleményformálásra, értékek teaurálásra s történelmi fordulópontok emlékezeteként.

A kora újkori európai társadalom nagy élménye volt a nyomtatott vizuális információhoz való hozzáférés gyorsan bővülő lehetősége. A 16–17. századi képes információáramlás jellegzetes műfaja a plakát formátumú, figyelemfelkeltő metszetekkel illusztrált rölap, mely a korban közügyeknek tekintett hadi és politikai eseményekről, természeti csapásokról, felekezeti kérdésekről, újonnan felfedezett területekről, normaváltásokról tájékoztatott. A megjegyezhető, szellemes képekkel illusztrált rölapok a városi polgárok mindennapjainak szerves részévé tették a nyomtatott szöveges és vizuális információt, s tanították a hatékony használatát. A városi középréteg számára nem számított drágának az egy ácsmester napi béréből megvehető kiadvány,¹ de az egy nyomódúcról jó minőségben 1000–1500, maximum 2000 példányban készített rölapok a korban jellemző közösségi hírhez jutás eszközei voltak. A rölapokat kifüggesztették városházára, templomok falára, városkapura, könyvkereskedések ajtajára, piactereken.² Bár a képekkel közvetített ismeretek az olvasni nem tudó réteget is elérték, sőt a metszet alatt szereplő két-három hasábnyi szöveget, verset a köztereken fel is olvasták, a 17. századi rölapokon a műveltebb elit számára is hasznos, magas színvonalú vizuális információ jelent meg. Hadvezérek fel-

---

¹ Rosseaux 2010: 107–112; Oelke 1992.

² Schilling 1990; Harms–Schilling 2008.

ismerhető arcképei, térképek, hadmérnöki alaprajzok, közérthető szakrális és világi szimbólumok vitték közelebb a befogadóközönséghez a távolinak tűnő hadi és politikai színterek világát. Az egyházi és világi propaganda a török elleni háború ügyében is sokrétűen használta a röplapokat. Az országhatárokat gyorsan átlépő ősellenségtoposzok, városlátképek, váralaprajzok segítették az azonosulást a tengeri és szárazföldi hadszínterek eseményeivel és kihívásaival. A kép és szöveg egymást erősítő funkciója a tájékoztatás mellett hatékonyan irányította a véleményalkotást.³ Elhúzódó nagy katonai, politikai válságok, felekezeti konfliktusok, a harmincéves háború, az angol polgárháború, a Fronde-mozgalom időszaka ugrásszerű változást eredményezett a politikai kommunikáció tempójában, hatékonyságában, a megcélzott befogadóközönség szélesítésében. A több hatalom által elérhető „köz”-vélemény meggyőzésének rövid és hosszú távon egyaránt óriási gazdasági, stratégiai, politikai és katonai tétje lett.⁴ A röplapok mindig a kortársak által nagy jelentőségűnek tartott eseményekről, így koronázásokról, kivégzésekről, üstökösökről készültek.

A képes beszámolók elsősorban az aktuális kommunikációban játszottak kulcsszerepet, ám a metszetek különleges értékét jelzi, hogy a nagy sikert aratott ábrázolásokat a kiadók tematikus összefoglalásokban újra közzétették, sőt a nyomódúcokat évtizedek múltán is elővették, aktualizálták. A teaurálás szándékával jelentős számban kerültek be röplapok korabeli gyűjteményekbe bizonyítva a műfaj kortársak által számontartott összetett információs, művészi értékét. A röplapok kora újkori gyűjtői körének feltérképezése a nyomtatott vizualitás kortárs befogadásának sokrétűségére is rávilágít, de azt is jelezheti, hogy a hírekre nyitott 16–17. századi olvasó mit tekintett fontos, történelmi jelentőségű eseménynek.

A városi röplapgyűjtemények jellegzetességei

A jelenleg ismert kora újkori nagy röplapgyűjtemények közül az egyik legkorábbi kollekciót Johann Jacob Wick (1522–1588) zürichi prédikátor állította össze 1559 és 1588 között vásárolt és huszonnégy kötetbe rendezett képes beszámolókkal. Wick elsősorban a rendkívüli természeti jelenségekre, üstökösökre, áradásokra, földrengésekre figyelt fel, de a távoli területek különleges állatvilágát, növényzetét bemutató látványos ábrázolásokat is beszerezte. A színezett metszeteken a képek domináltak, bár rövid magyarázatok is segítették az értelmezést. A katasztrófák,

³ Harms 1992: 145–147; Schumann 1998: 226–258.

⁴ Burkhardt 1998: 3–19.

apokaliptikus égi jelek vonzották Wicket, mégis a szisztematikus gyűjteményből a tudományos megismerés igénye, a táguló látható világ feltérképezésének szándéka tűnik ki, amihez a zürichi prédikátor a rölap műfajt relevánsnak tekintette.

A rölapok szenzációkon túli, érdemi ismereteket közlő értékét, hasznosságát kora újkori kéziratos városi krónikák is bizonyítják, melyekbe szintén nagy számban kerültek be nyomtatott képes beszámolók. Georg Kölderer (1550–1607) 1576-tól 1607-ig vezetett feljegyzései⁵ mellé kiugróan sok nyomtatott hírt csatolt. Kölderer az augsburgi székhelyű Jonas Weiss kereskedőházának dolgozott írnokként, így nagy mennyiségű és összetett gazdasági, hadi, politikai primer hírhez és sokféle másodlagos ismerethez jutott hozzá. Kéziratos Fugger-Zeitungokból is tájékozódott, s az ismerőseitől szerzett értesítéseket is rögzítette. Az exkluzív információk mellett a nyomtatott nyilvánosságban hozzáférhető híreket is figyelemmel kísérte, bizonyítva, hogy a rölapkiadás európai fellegrvárában jelentős a presztízse az új ismeretek közvetítésében a nyomtatott vizuális információnak. A németalföldi származású neves metsző és kiadó, Dominicus Custos (1560–1612) 1588-tól állandósuló augsburgi működése nyomán látványosan emelkedett a rölapokon közzétett metszetek művészi kvalitása, Kölderer mégsem a képek esztétikai értékét tartotta számon, hanem azt a vizuális kánont gyűjtötte, melyet a rölapok az újdonságokról egyértelműsítettek. A kéziratba illesztett metszetek szavakkal nehezen leírható távoli egzotikus területekre, viseletekre, harcmódorra vonatkoztak vagy a közeli különleges természeti jelenségekre. Az ellátási kérdésektől a csillagászatig sokféle területre kiterjedt a figyelme. A külpolitikai hírek iránti nyitottsága kiemelkedő, Kölderer utalt Stuart Mária és I. Erzsébet konfliktusára, a pápai és szultáni udvarról is rendszeresen a feljegyzései, sőt Peruból és Japánból származó hírek is bekerültek a krónikába. Kölderer 2400 oldalnyi kéziratát több kötetbe rendezte, melyek közül az 1–5. (1576–1593) és a 8. kötet (1606–1607) maradt fent. A mellékelt harminchárom rölap fontos történelmi fordulópontokról, így a tizenöt éves háború hadi eseményeiről, a németalföldi szabadságharcról, felekezeti krízisekről tudósított.⁶ Egy Kölderer művével kortárs, nürnbergi kéziratos krónikába a magyarországi török háború nagy fordulópontjait megörökítő metszeteket mellékelt az ismeretlen szerző, Eger 1596-os ostromáról, a mezőkeresztesi csatáról, Győr 1598-as visszafoglalásáról készült madártávlati összegző metszetekkel hitelesítve a feljegyzéseit.

⁵ Kölderer 2013.

⁶ Roeck 1989: 32–40, 71–76; Mauer 2001: 36; Tschopp 2008: 33–78.

A Német-római Birodalom egyik legnagyobb 16–17. századi nyomda- és hír-centrumában, Augsburgban sok olyan diárium maradt fent, melyekbe a szerzők nemcsak rögzítették a város fontos eseményeit, hanem az egyházi és világi tereket, épületeket, ceremóniákat megörökítő nyomtatványokat is mellékeltek.⁷ A művelt városi elit számára értéket jelentett a röplapok igényes képanyaga, tematikai sokszínűsége, mely bemutatta a közösség rítusait a mindennapok hatékony működésétől az ünnepekig.⁸ A városi polgár identitásához hozzátartozott a városi közélet jelentős fordulópontjainak figyelemmel kísérése. Egy 1661 és 1670 között vezetett regensburgi kéziratok krónikába az 1663-tól 1806-ig tartó „örök” birodalmi gyűlés megnyitásáról tájékoztató metszeteket illesztett az ismeretlen alkotó,⁹ aki egyaránt megörökítette a birodalmi döntéshozás reprezentációját nagypolitikai események kapcsán és a regensburgi evangélikus közösség ünnepeségei esetében.

A jezsuita iskolákban képzett Martin Greysing (1592–1665) schlágli apát 17. század közepén gyűjtött száznegyven darabos metszetkollekciója szintén egyszerre bizonyítja a röplapok használatát a mindennapi vallásgyakorlatban¹⁰ és a politikai változások megfigyelésében. Greysing allegóriák, Mária-képek, párizsi, antwerpeni és augsburgi szentképsorozatok mellett sok újévköszöntő röplapot s a harmincéves háború eseményeiről kiadott képes beszámolót is beszerezett városlátképekkel és tájképekkel együtt. Greysingnek köszönhető a schlágli apátság újjáépítése, képtárának bővítése Tiroli Ferdinánd főherceg ambrasi gyűjteménye hatására.¹¹

A krónikákban eseményekre, helyszínekre, hadvezérekre vonatkozó röplap-mellékletek a képek elismert hitelességét bizonyítják, míg a gyűjteményekben szintén jelentős számban található gúnyképek a vizuális információ fokozott figyelemmel kísért politikai értékét. Egy 1608 és 1620 közötti, főként prágai, bécsi, augsburgi, regensburgi és ulmi híreket tartalmazó, Bécsben fennmaradt kéziratok hírgyűjteményhez mellékelte nyomtatványok között kiugróan magas a képszatírák száma. Az összetett szimbólumrendszerrel befolyásoló metszetek nemcsak nagy mennyiségű információt sűrítettek, hanem sokféle értelmezési lehetőséget együttesen kínáltak, szavakkal csak hosszasan leírható képi világgal.¹² A harmincéves háború alatt különösen fontossá váltak a gúnyképek, mert a gondosan komponált politikai allegóriák új aspektusú ismereteket nyújtottak a kiterjedt, több országot átfogó hadszíntér erőviszonyait összegezve.

⁷ Mauer 2000: 107–132.

⁸ Künast 2001; Meise 2008: 153–177.

⁹ StAR I Ae 2 28 Anonym Chronik No. 4 ab Anno 1661-1670.

¹⁰ Rebell 2003.

¹¹ Ramharter 2008: 211.

¹² ÖStA HHStA Handschriftensammlung Böhm 108. Bd. W 57 Band 1-5.

A városi patríciusok, tudósok gyűjteményeinek sokoldalú hasznosíthatóságát jelzi, hogy a 17. századi utazási irodalom „kötelező” látnivalói közé is bekerültek.¹³ A Paul Praun (1548–1616) nürnbergi kereskedő által eredetileg Bolognában alapított, majd 1616-tól 1801-ig Nürnbergben látható raritásgyűjteményének hatszáz rajza és hatezer darabos nyomtatott grafikája magas esztétikai nívót képviselt¹⁴ az egyik legteljesebb Dürer-metszetanyaggal.¹⁵ A metszetgyűjtés a polgárság körében is széles körűvé váló szokását tükrözi egy 17. század eleji gúnykép. Johann Bussemacher (1580–1613) kölni metsző és kiadó a felkészületlen műgyűjtőt karikírozta, aki a divatot követte, nem pedig a művészi értéket kereste. A polgári levelezésben, inventárakban felbukkanó kvalitásos grafikák részben főúri családok számára végzett beszerzések. A gyűjteményekbe rendezett metszetek és röplapok aktív használata érdekében a kora újkorban etalonnak tekintett Samuel Quicchelsberg traktátusa azt ajánlotta, hogy a tulajdonosok fiókokban vagy üveges szekrényekben tárolják a képi könyvtárakat.¹⁶ A látképek, térképek geográfiai és topográfiai ismeretei a főúri és polgári ifjak nevelésében is szerepet játszottak.

A főúri röplapgyűjtemények funkciói

A 17. századra a politikai és kulturális elit a kuriozitások és raritások helyett a kvalitásos képek gyűjtésére koncentrált,¹⁷ a festményekben és metszetekben az esztétikai élményt, kevésbé a képi „kordokumentumot” keresve. A gyűjtési koncepció művészetelméleti irodalma sokat finomodott, százezer darabos gyűjtemények katalógusai jelentettek nemzetközi mintát.¹⁸ Mégis sokszor maguk a fejedelmi és főúri gyűjtők ragasztották tematikus kötetekbe a grafikákat, metszeteket, s nemcsak műfajokat, konkrét műveket vagy azok jó minőségű másolatait szerezték be, hanem fontos hadi, politikai események, ceremóniák ábrázolásait is.¹⁹

II. Ágost braunschweig-lüneburgi herceg (1579–1666) a vesztfáliai béke után kialakított híres wolffenbütteli könyvtárának és metszetkollekciójának²⁰ fontos pillére a harmincéves és az 1663–1664-es háború időszakából származó gazdag röplapanyaga, melyet elsősorban augsburgi ágense révén szerzett be. Utóda,

¹³ Brakensiek 2003: 3–12.

¹⁴ Schock 2002: 47–72.

¹⁵ Hess 2002: 451–464.

¹⁶ Roth 2000: 283.

¹⁷ Bubryák 2017.

¹⁸ Brakensiek 2003: 280–288, 549–590.

¹⁹ Minges 1998: 65–72; Korsch 2005.

²⁰ HAB 105 000 tétel: Virtuelles Kupferstichkabinett.

Anton Ulrich (1633–1714) is vásárolta a hadi és politikai röplapokat nagyrészt hamburgi kiadótól. A százhuszezer darabos Waldburg-Wolfegg fejedelmi grafika-, rajz- és metszetgyűjteménybe az 1650 jelentős művésztől származó kvalitásos ábrázolások mellé sok aktuális hadi eseményt megörökítő röplap is bekerült. A gyűjtemény alapját a sokoldalúan képzett Maximilian Willibald von Waldburg (1604–1667) teremtette meg,²¹ akinek ágensei Augsburgban, Frankfurt am Mainban, Nürnbergben, Antwerpenben vásároltak,²² s 1654-ben a 34 000 darabos Fugger-gyűjteményt is meg tudta szerezni. Az 1663–1664-es török háborúról több tucat nürnbergi, augsburgi, frankfurti röplaphoz jutott hozzá.

Alapvetően 17. századi állapotában maradt fent Arolsenben a Waldeck-Pyemont család gyűjteménye, mely a kor „emlékezetpolitikájára” jellemzően nagyrészt kortárs portrékat tartalmazott, uralkodók, hadvezérek, tudósok ábrázolása-
it.²³ Az ismert tizenkilenc kötetből tíz portrékat összegzett, s külön egységet képzett a diadalkapukra, ünnepi bevonulásokra, a temetési szertartásokra s a kisméretű látképekre vonatkozó képanyag. A röplapok többsége a harmincéves háborút és az 1670-es évek francia–holland konfliktusait mutatta be, hadi hírek helyett szarkasztikus gúnyképpel direkt politikai olvasatot közvetítve.²⁴ Az 1680-as évek-
ből XIV. Lajos külpolitikáját támadó amszterdami, antwerpeni röplapok kerültek be a kollekcióba, melyben sok metszet örökölte meg az 1663–1664-es török háború politikai és katonai tényezőit²⁵ s a regensburgi birodalmi gyűlés ünnepélyes bevonulásait.²⁶ A korabeli képarchívum azonban nem tükrözte a gyűjtő, Georg Friedrich von Waldeck (1620–1692) nagyívű katonai pályafutását, miközben sok röplap közvetítette azt, különösen az 1683-as kahlenbergi győzelmet, amikor a frank segélyhadakat irányította.²⁷ A protestáns fejedelem 1641-től Hollandia seregében szolgált, majd 1651-től Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem mellett harcolt,²⁸ 1664-ben a szentgotthárdi csatában, 1683-ban Bécsnél, majd 1689-től pedig Orániai Vilmos seregében.

Bécs 1683-as katonai főparancsnoka, az 1691-től a haditanács élén álló Ernst Rüdiger Starhemberg (1638–1701) eferdingi kastélyának családi gyűjteményében

²¹ Eitel 1996: 21–30; Brakensiek 2003: 211–212.

²² Eitel 1996: 27; Brakensiek 2003: 215–218; Mayer 2006: 255–264.

²³ Vogel 2015.

²⁴ HBA KBG <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/fwhb/klebebaende/18>.

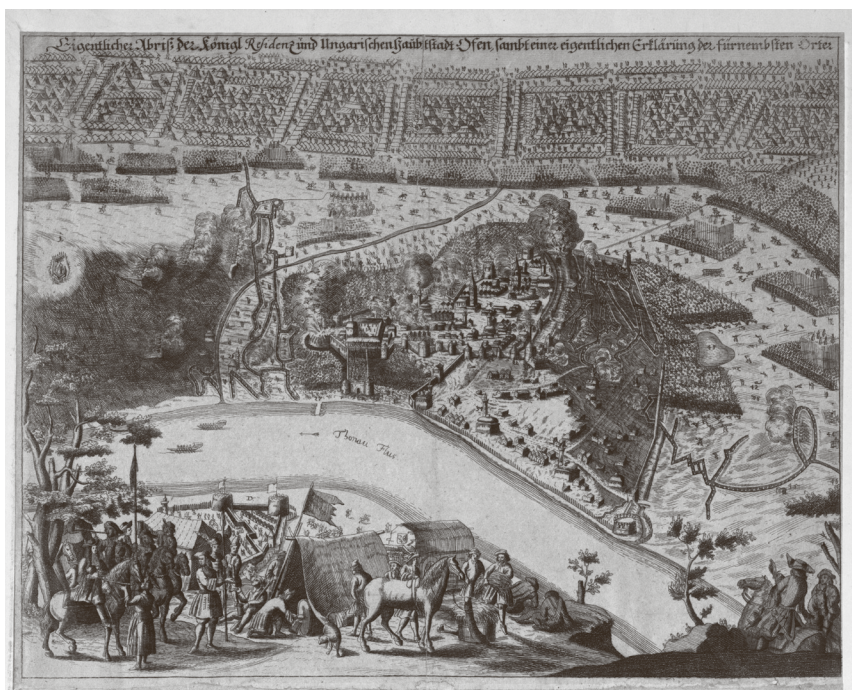
²⁵ HBA KBG <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/fwhb/klebebaende/2>.

²⁶ HBA KBG <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/fwhb/klebebaende/15>.

²⁷ Paas 2012: 57. 95.106–109. P-3348. P-3360–3363.

²⁸ Menk 1992.

maradtak fent Starhemberget dicsőítő röplapok,²⁹ de csak töredéke a császárváros védelméről 1683-ban kiadott képes beszámolóknak. Az elsősorban Friedrich von Schwarzenberg (1682–1736) nevéhez köthető Třeboň várában lévő grafikai gyűjteményben Bécs 1683-as és Buda 1686-os ostromáról több kvalitásos röplap található.³⁰ (1. kép) A třeboňi képtárházban a magyarországi török háború jelentős fordulópontjainak az emlékeztetést sok metszet őríz: német és itáliai művészek metszetei 1566-ból Szigetvár ostromáról, a császári sereg győri táboráról,³¹ Győr 1594-es török kézre kerüléséről, míg Adolf von Schwarzenberg nagy sikeréről, Győr 1598-as visszavételéről több is.³² Az 1663–1664-es érsekújvári, nyitrai, kani-zsai küzdelemről³³ s Zrínyi Miklós haláláról,³⁴ az 1717-es és 1788-as török háború eseményeiről is kerültek be képes tudósítások.

1. kép

²⁹ Paas 2012: 47. P-3298, Paas 2012: 53. P-3304.

³⁰ Paas 2014: 47. 74. 94. 194. P-3297, P-3325, P-3347. P-3451. SGT No. 65. 44. 45. 47. OSZK Apponyi M.966.

³¹ SGT No. 30. 31.

³² SGT No. 33. 34. 35. 36.

³³ SGT No. 40. 41. 42.

³⁴ SGT No. 72.

Leopold Joseph Lamberg (1653–1706) gróf diplomáciai pályafutása során intenzíven használta a képes beszámolókat, amint kifinomult, sok műfajú, festményekkel és kvalitásos metszetekkel egyaránt operáló, aktív megrendelői tevékenysége is alátámasztja.³⁵ Leopold Joseph Lamberg figyelemmel kísérte az állomáshegyein, a birodalmi gyűlésen 1690–1699 között, majd Rómában 1700-tól 1705-ig látott politikai gúnyképeket is.³⁶ Kassa 1685-ös kapitulációjáról és Thököly Imre 1685-ös hatalomvesztéséről Lamberg gyűjteményében unikális röplapok maradtak fent.³⁷ A szintén regensburgi és római diplomáciai szolgálatot teljesítő Johann Philipp von Lamberg kardinális a birodalmi gyűlésre való követi bevonulását elegáns röplappal örököltette meg.³⁸ A populáris vizuális információnak a döntéshozó elit is hírértéket tulajdonított, de mementóként elsősorban művészi értékű alkotásokat rendelt meg.³⁹

A visszafoglaló háború nagy fordulópontjainak sokrétű összegzését nyújtotta Johann Weichard Valvasor (1641–1693) gyűjteménye. A természettudományos érdeklődésű krajnai főnemes hadi tapasztalatai ellenére nem aktív katonaként követte az eseményeket, s bár ismerte a döntéshozó központok működési mechanizmusát, mégis kívülállóként figyelte az erőviszonyok változását. Valvasor az 1660-as évektől harminc éven át 7921 grafikát és metszetet válogatott össze.⁴⁰ Konceptiózus megrendelőként s amatőr metszőként is használta a sokszorosított grafika ismeretközlő, teauráló és reprezentációs funkcióját.⁴¹ Nürnbergben 1689-ben adta ki főművét, a *Die Ehre Herzogthums Crain* sok térképpel és metszettel ellátott köteteit, melyek Krajna, a Vendvidék természeti adottságait, történetét, népességét, felekezeti viszonyait, szokásait mutatták be. A londoni Royal Society 1687-ben tagjai közé választotta.⁴² Könyvtárát a wagenspergi (Bogenšperk, Szlovénia) kastélyában helyezte el, ahol 1678-tól 1689-ig nyomdát működtetett, jónevű nürnbergi és bécsi metszőket, Matthias Greischert, Justus van Nypoortot, Andreas Trost, Johann Azelt foglalkoztatva.⁴³ 1682-ben Johann Baptist Mayr kiadónál jelent meg *Theatrum Mortis Humanae Tripartitum* latin és német nyelvű,

³⁵ Polleross 2010.

³⁶ Polleross 2010: 215–237.

³⁷ NÖLA Lamberg-Archiv Karton 54.

³⁸ Polleross 2010: 295.

³⁹ Rózsa 1986; Benedik 2010. 155–188.

⁴⁰ Pelc 2013; Magić 2005. 41–59. 41–59. Gostiša (Hg.) 2004–2009: 17 köt. (a 4. kötet 1815-ben elveszett).

⁴¹ Pelc 2013: 20–22.

⁴² Palladino–Bidovec 2008; Pelc 2013: 13–17.

⁴³ Pelc 2013: 13, 21–22; Szalai 2020: 9–10.

sok metszetes könyve.⁴⁴ 1685-ben tizenhét kötetbe rendezte képtárákat, melyet könyvtárával együtt 1690-ben anyagi okok miatt eladott a zágrábi püspöknek, Alexander Mikulićnek.

Valvasor sokféleségre törekedett a képanyag stílusát, műfaját, tematikáját tekintve, német, francia, németalföldi és itáliai alkotókat egyaránt gyűjtve. Több nézőpontot és időmetszetet keresve vásárolt térképeket, csataképeket, alaprajzokat és városlátványképeket,⁴⁵ portrékat, lovasportrékat, diadalmeneteket, udvari ünnepek, ceremóniák metszeteit. A Bourbon–Habsburg dinasztikus versengést fokozottan figyelte.⁴⁶ Kvalitáson röplapokat gyűjtött a császári esküvőkről,⁴⁷ XIV. Lajos propagandáját német röplapok mellett francia grafikákkal és nagyméretű falinaptárakkal is követte. II. Miksa Emánuel reprezentációja is érdekelt. Figyelte a természettudományos újításokat, csillagászati különlegességeket. Az aktualitások képes beszámolóit külön kötetbe rendezte,⁴⁸ a városi középületeknek készült erkölcsnemesítő metszeteket releváns korrajznak tartotta. Jó szemmel vette észre, hogy Paul Fürstnek a neves francia metsző, Abraham Bosse mintáit követő röplapjai a kor féltett civilizációs színvonalát képviselik a társadalomkritikus képszatírákkal együtt.⁴⁹

Valvasor a török elleni háború képes tudósításait sokfelől szerezte be, főként az augsburgi Jacob Koppmayer, a nürnbergi Johann Jonathan Felsecker és Johann Hoffmann kiadványait kereste. Mindhárom kiadó meghatározó a Német-római Birodalom nyomtatott hírterjesztésében. Valvasor sok röplaphoz jutott hozzá jelentős bécsi kiadóktól, Johann Martin Lerchtől és Leopold Voigtól, közvetlen kapcsolatban állt Justus van Nypoorttal és Matthias Greischerrel, akitől ajándékba is kaphatott metszeteket, mint egy szövegében hibásan nyomtatott 1686-os röplapot.⁵⁰ A tudós gyűjtő Bécs török ostromának fázisairól,⁵¹ a kahlenbergi lovasrohamról számos látványképet, ostromrajzot,⁵² portrét és Kara Musztafáról gúnyképet, (2. kép) lófarkas török zászlóról hadizsákmányképet vásárolt,⁵³ melyek alapján

⁴⁴ Valvasor 1682.

⁴⁵ Gostiša (Hg.)2008: 7. kötet

⁴⁶ Pelc 2012: 273–280.

⁴⁷ Pelc 2013:112–121.

⁴⁸ Gostiša (Hg.) 2008: 8. kötet

⁴⁹ Pelc 2006: 211–222; Pelc 2013: 78–87.

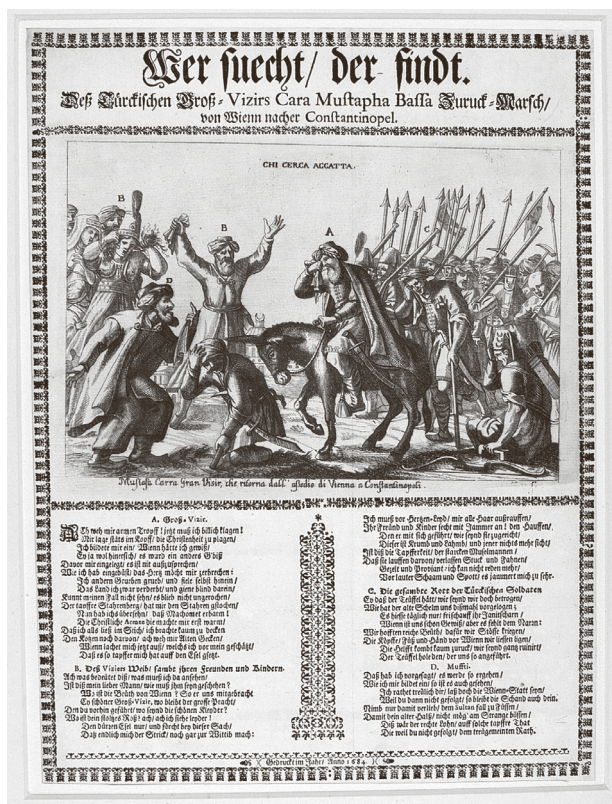
⁵⁰ Pelc 2013: 19–23, 136.

⁵¹ VIII. 73. Eigentliche Belägerung der Kayserl. Residenz-Stadt Wien....

⁵² VIII. 74 Wahre eigentliche Grund-Verzeichnis und Situation. Der Kayserl. Haupt und Residenz Stadt Wien...

⁵³ VIII. 101. Wer suecht, der sindt. Dess Türckischen Gross-Vizirs Cara Mustapha Bassa Zuruck-Marsch von Wienn nacher Constantinopel..., OSZK APP.M. 399. VIII. 102. Wie

több nézőpontból rekonstruálhatta a császárváros krízisét,⁵⁴ majd a védekezésből offenzívába váltó fordulatot, így Esztergom 1683. októberi elfoglalását,⁵⁵ de Bécs és Pozsony környékét ért pusztításról is térképes metszete. I. Lipót császár bécsi bevonulása mellett a császárvárost felmentő hadvezérek, III. János lengyel király, II. Miksa Emánuel bajor és III. János György szász választófejedelem, Lotharingiai Károly, Waldeck herceg és Stahremberg gróf fiktív portréjával több röplapot is beszerzett.⁵⁶

2. kép

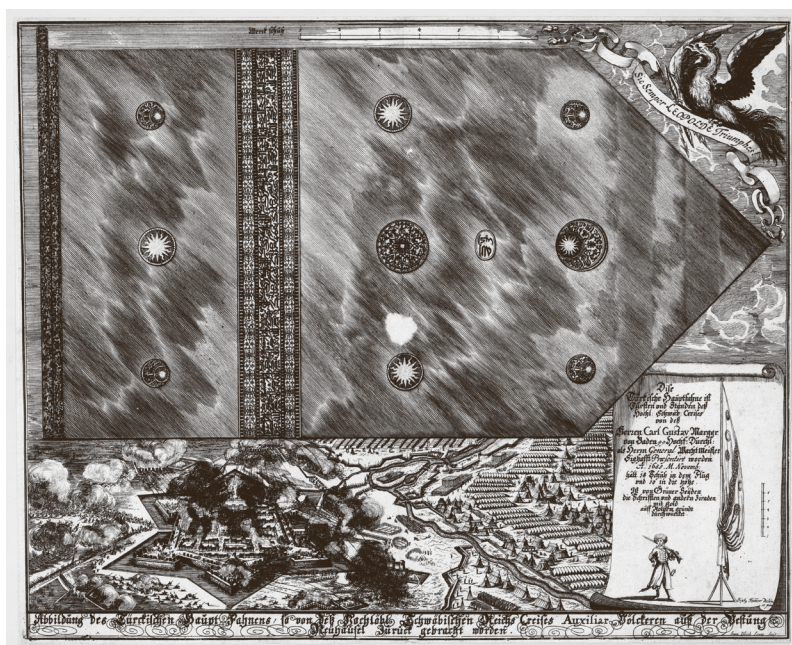
die Arbeit, so der Lohn Abbildung, VIII. 136.

⁵⁴ VIII. 72. Wahre Abbildung des Tapfern Kriegs Helden Ihre Hochgraef. Exc. Ernst Rüdiger Stahrehmberg,...

⁵⁵ VIII. 86. Umständlicher und warhafftiger Bericht, Welcher gestat die Türkische Haupt-Vestung Gran,...

⁵⁶ VIII. 314. és VIII. 76. Umständlicher Verlauff der merckwürdigigsten Begebenheiten, Welche sich so wol Türkischer Seits, bey entsezlicher Belägerung Der Kayserl. Haupt- und Resindez-Stadt Wien... Pelc 2013: 121.

A gyűjteménybe bekerült Érsekújvár 1685. évi teljes ostromáról Lerch hadmérnöki alaprajzzal és madártávlati látképpel kiadott informatív röplapja.⁵⁷ Valvasor felfigyelt a birodalmi segélyhadak Érsekújvárnál zsákmányolt török lófarkas hadizászlóról kiadott metszetére is, mely a sváb kerület reprezentációja a jó nevű Johann Ulrich Kraustól és Sixtus Kummertől.⁵⁸ (3. kép)

3. kép

Valvasor feltűnően sok gúnyrajzot vásárolt Thököly Imréről.⁵⁹ A Thökölyt rákháton lovagló törökökkel ábrázoló, latin és német gúnyverssel kiadott röplap csak az ő gyűjteményében maradt fent.⁶⁰ Egy Thökölyt latin–német anagrammákkal gúnyoló sorozat minden képét beszerezte, melyeken Thököly fiktív trónjáról

⁵⁷ VIII. 315. Iconographica Delineatio Fortalitij Neuheuslensis.

⁵⁸ VIII. 317. Abbildung des Türkischen Haupt Fahnen Pelc, 2013. 139, 134. OSZK App.M.398.

⁵⁹ VII. 72 Wahres ab Contrafe Emericy Teckely.

⁶⁰ VIII. 324. Tendimus in Ungarn/Wir Marchiren in Hungarn. Zu finden bey Lorenz Schaffen...

letaszítva,⁶¹ fogságban kalodába zárva,⁶² kétökrös szekéren⁶³ és vallatás közben⁶⁴ látható. Az 1685-ös váradi elfogatásáról kiadási hely nélküli karikatúrák mellett sok Greischer-metszet szerepelt,⁶⁵ így a Szentjobb 1686. februári átadása is.⁶⁶ (4. kép) Az aulikus politikát képviselő Esterházy Pál nádorról is több portréval, képes beszámolóval rendelkezett.⁶⁷

4. kép

- 61 VIII. 313. Fatum Emerici comitis Teckely Programma Emericus Tekelius.
 62 VIII. 311 Miser Luce ejectus Anagramma Emericus Tekelius.
 63 VIII. 320. Temere Lucis Civi! Anagramma Emericus Tekelius.
 64 VIII. 322. Si cum severe licet. anagramma Emericus Tekelius.
 65 VIII. 309. Gefangenschafft dess Grafen Emerici Teckely vom Bassa von Gross Wardein.
 66 VIII. 321. Kurze Beschreibung der Einnehmung dess Schlosses und Markts S. Job geschehen den 12. Febr 1686. OSZK. App.M.405.
 67 Pelc 2013: 132–133.

Buda 1686-os visszafoglalásáról kiadott sokféle képes tudósításából több nézőpontot kínáló, kvalitásos, adatgazdag metszetes röplapokat vásárolta,⁶⁸ így Karl Joseph Juvigny hadmérnök alaprajzát, melyet Greischer adott ki.⁶⁹ Greischer egy másik, három nézőpontú röplapja a császári, a bajor állásokat és egy madártávlati alaprajzot kínálta,⁷⁰ s beszerezett egy, a Margit-sziget felől készült Buda-látképet.⁷¹ 1687. év nagy hadi sikereiről már kevesebb röplaphoz jutott hozzá, de Eger körülzárásáról egy ismeretlen kiadó a várátadást bemutató metszete⁷² mellett az Eger hosszú blokádját összegző Lerch alaprajzát is beszerezte.⁷³ Szintén Greischer fémjelzte azt a német és olasz feliratú metszetet, mely Johann Heinrich Dünewald altábornagy 1687. szeptemberi győzelmeit örökítette meg.⁷⁴ A nagyharsányi csatáról Juvigny hadmérnöki rajza alapján készült nagyméretű metszet szerepelt a gyűjteményben.⁷⁵ Valvasor Velence tengeri győzelmeiről is vásárolt néhány német nyelvű röplapot, 1686-ban⁷⁶ és 1687-ben.⁷⁷ Valvasor kurrens történeti összegzéseket is használt, mint Johann Christoph Wagner *Delineatio Provinciarum Pannoniae et Imperii Turcici* című kiadványa, melyet Jacob Koppmayer augsburgi kiadó korábbi röplapjait beépítve jelentetett meg több kiadásban.⁷⁸

A 17. század végéről több olyan török elleni háborúra fókuszáló krónika, napló ismert, melyben a szerző reflektált is a vizuális információ értékére. Eberhard Gockel (1636–1703) ulmi orvos 1678-tól haláláig írt feljegyzéseiben távoli szemtanúként követte a magyarországi hadi eseményeket a visszafoglalt várakról képes beszámolókat ragasztva kéziratába.⁷⁹ Carlo Cartari (1614–1697) Rómában élő jogász 1642-től 1691-ig vezetett naplójába sokféle igényes metszetet, tézislapot,

⁶⁸ VII. 210. Die Belägrte Ungarischen Hauptstatt Ofen...

⁶⁹ VIII. 307. Ichnographica imago Obsidiensis Expugnationis que Budiensis... durch Carl de Juvigny.

⁷⁰ VIII. 312. Prospect von der Chur-Bayerischen Seythen sambt dero Attaque...

⁷¹ Pelc 2013: 139, 134.

⁷² VIII. 308. Wahrer Abriss jeztz ansichtiger Statt und Vestung Erlaw in Ober Hungarn...

⁷³ VIII. 318. Agria Civitas Die Stadt Erla.

⁷⁴ VIII. 316. Buzin ist einer Sclavonine von Natur und Situation fester und jezo für die Kayser. Armee ...

⁷⁵ VIII. 310. Fürstellung der Kayserl. Haupt Armee zu finden in Wien, bey Matthias Greischer. Pelc 2013: 49.

⁷⁶ VII 198. Alt Navarin, 1686 juni, Die Statt Navarin 1686 juni 16. Die Berühmte Statt Modon 378x298.

⁷⁷ VII. 205. Vorstellung der formidablen Plätze und Vestungen in Moreas... Pelc 2013: 143–144.

⁷⁸ VII. 89 J. Ch. Wagner *Delineatio Provinciarum Pannoniae et Imperii Turcici*...

⁷⁹ G. Etényi 2018. 869–884.

képszatírárt illesztett XI. Ince pápa és a Szent Liga szerepét megörökítve.⁸⁰ A művelt elit a képes beszámolók segítségével élénk figyelemmel kísérte a török elleni küzdelmet övező sokoldalú reprezentációs versengést, felismerve meghatározó hadi és politikai fordulópontokat s a korszakváltás élményét.

Kordokumentum és tezaurálás

Kora újkori metszetgyűjtemények, röplapokkal illusztrált kéziratok révén megragadható a nyomtatott vizuális információval való korabeli sokoldalú, szisztematikus „gazdálkodás” jelensége, az ismeretanyag tudatos szűrése, értékelése s a hosszú távú hasznosítás igénye, a képek társadalmi funkcióinak széles körű ismerete ünnepek és hétköznapiak, krízisek vagy kompromisszumok időszakában, a megújuló világi és egyházi elvárások közvetítésében. Az Oszmán Birodalom elleni háború képes tudósításai kapcsán megragadható a közvetített információ értékének, sokrétűségének, hitelességének kora újkori vizsgálata. A kortársak által gyűjtött sajátos nyomtatott képtárházak azt bizonyítják, hogy a széles befogadóközönségnek készült röplapok a művelt, döntéshozó világi és egyházi elit által is elismert szerepet tölthettek be aktuális közérdekű események, nagy fordulópontok kapcsán, nemcsak egy hatalmi központ kommunikációját követve, hanem minél több nézőpontot figyelemmel kísérve a táguló nyomtatott nyilvánosság terében.

Források

- HAB Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel, Herzog Ulrich-Museum Braunschweig: Virtuelles Kupferstichkabinett www.virtualles-kupferstichkabinett.de – utolsó letöltés: 2023. szeptember 28.
- HBA KBG Hofbibliothek, Arolsen Klebenbände mit Grafiken der Fürstlich Waldeckschen Hofbibliothek Arolsen. Komplettes Digitalisat: [http://digi.ub.uni-heidelberg.de/fwhb/klebebaende/2, 15, 18](http://digi.ub.uni-heidelberg.de/fwhb/klebebaende/2,15,18). – utolsó letöltés: 2023. szeptember 28.
- OSZK App. M. Országos Széchényi Könyvtár Apponyi Metszet.
- ÖStA HHStA Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien. Handschriftensammlung Böhm 108. Bd. W 57 Band 1-5.
- NÖLA Niederösterreichisches Landesarchiv St. Pölten Lamberg-Archiv.
- SGT Schwarzenberg Grafikai Gyűjtemény Třeboň I. Historická grafika Berd. Schwarzenberga 1-75 (1566–1848).

⁸⁰ Benocci 2021. Ezúton is köszönöm Molnár Antalnak, hogy felhívta a figyelmem a kötetre.

- StAR Stadtarchiv Regensburg, Chroniken.
- Gostiša, Lojze (Hg.) 2004–2009. *Iconotheca Valvasoriana*. Ljubljana.
- Kölderer, Georg 2013: „Beschreibunng unnd Kurtze Vertzaichnus Fürnemer Lob unnd gedenckwürdiger Historien” – *Eine Chronik der Stadt Ausgburg der Jahre 1576 bis 1607*. Band 1-4. Augsburg.
- Paas, John Roger 2012: *The German Political Broadsheet, 1600–1700*. Vol. 11:1683–1685. Wiesbaden.
- Paas, John Roger 2014: *The German Political Broadsheet, 1600–1700*. Vol. 12: 1686–1700. Wiesbaden.
- Pelc, Milan 2004: *Tomus VII. Unterschiedliche Mappen, Landcarthen, Stätt, Me-er-Porten, Seehaften, Romanische und sonsten Allerley Topographische Gebau und dergleichen Kupffersich...* Ljubljana.
- Tomus VIII. Unterschiedliche Neue Zeittungen oder Geschicht, Einzug, Bauern, Musicanten, Pettler, Narrn, Frazen und sonsten Allerley dergliechen Kuffers-tich welch von Underschiedlichen Mahlern Kupffetstechern und ander Künstler inventiert gezeichnet und ins Kupffer gestochen Mit Sonderbahrem Fleiss zu-samben gebracht Durch Johann Weichard Valvasor, Frexherrn zu Wagenperg in Crain Anno 1685*. Reprint: *Iconotheca Valvasoriana*. Pelc, Milan 2005: VIII. Recenzent: Emilijan Cevc. Ljubljana.
- Valvasor, Johann Weichard 1682: *Theatrum Mortis Humanae Tripartitum... Das ist: Schau-Bühne Dess Menscheit Todts drey Theil... Mit schönen Kupffer-Stechen gezieret und an Tag gegeben*. Gedruckt zu Laybach und zu finen bey Johann Baptist Mayr in Salzburg Anno 1682.

Hivatkozott irodalom

- Benedik, Christian 2010: Die Kupferstichsammlung von Prinz Eugen in der Al-bertina In: Agnes Husslein-Arco – Marie-Louise von Plessen: *Prinz Eugen Feldherr Philisoph und Kunstfreund*. München, 155–188.
- Benocci, Carla 2021: *L'ultima Lega Santa 1683–1691 Dalla liberazione di Vienna alla Transilvania e alla riconquista critiana della Morea e die Dardanelli nel Diario romano di Carlo Cartari*. Milano.
- Bosbach, Franz (Hrsg.): *Feindbilder. Die Darstellung Gegners in der politischen Publizistik des Mittelalters und der Neuzeit*. Köln – Weimar – Wien.
- Brakensiek, Stephan 2003: *Vom „Theatrum mundi” zum „Cabinet des Estampes” Das Sammeln von Druckgraphik in Deutschland 1565–1821* Hildesheim – Zürich – New York.
- Bubryák Orsolya 2017: *Fantomkép egy 17. századi bécsi műgyűjtőről*. Budapest.

- Burkhardt, Johannes 1998: Ist noch ein Ort, dahin der Krieg nicht kommen sey? Katastrophenerfahrungen und Kriegsstrategien auf dem deutschen Kriegsschauplatz In: Horst Lademacher – Simon Groenveld (Hrsg.): *Krieg und Kultur. Die Rezeption von Krieg und Frieden in Niederländischen Republik und im Deutschen Reich, 1568–1648*. Münster, 3–19.
- Eitel, Peter 1996: Truchsess Max Willibald, der Begründer des Kupferstichkabinetts auf Schloss Wolfegg. In: Mayer, Bernd M. (Hrsg.): *Von Schongauer zu Rembrandt. Meisterwerke der Druckgraphik aus der Sammlung der Fürsten von Waldburg-Wolfegg*. Ostfildern, 21–30.
- G. Etényi Nóra 2018: Metszetek és röplapok a visszafoglaló háborúról Eberhard Gockel ulmi orvos kézíratos krónikájában *Századok* 152. évfolyam (2018.) 4. szám 869–884.
- Harms, Wolfgang 1992: Feindbilder im illustrierten Flugblatt der frühen Neuzeit. In:
- Harms, Wolfgang – Schilling, Michael 2008: *Das illustrierte Flugblatt der frühen Neuzeit. Traditionen – Wirkungen – Kontexte*. Stuttgart.
- Hess, Daniel 2002: Dürer als Nürnberger Markenartikel. In: Maué, Hermann (Hg.): *Quasi Centrum Europas: Europa kaufft in Nürnberg*. Nürnberg, 451–464.
- Korsch, Evelyn 2005: Sammlungen. In: Pallavicini, Werner (Hg.): *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich. Bilder und Begriffe*. Ostfildern.
- Künast, Hans-Jörg 2001: Die Graphiksammlung des Augsburger Stadtschreibers Konrad Peutinger. In: Paas, John Roger (Hg.): *Augsburg, die Bildfabrik Europas. Essays zur Augsburger Druckgraphik der Frühen Neuzeit*. Augsburg.
- Magić, Vladimir 2005: Janez Vajkard Valvasor könyvtára In: Monok István: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Budapest, 41–59.
- Mauer, Benedikt 2000: Sammeln und Lesen – Drucken und Schreiben. Die vier Welten des Augsburger Ratsdiener Paul Hector Mair. In: Mauelshagen, Franz – Mauer, Benedikt (Hrsg.) *Medien und Weltbilder im Wandel der Frühen Neuzeit*. (Dokumenta Augustana Band 5.) Augsburg, 107–132.
- Mauer, Benedikt 2001: „*Gemain Geschrey*” und „*teglich reden*”. Georg Kölderer – ein Augsburger Chronist des konfessionellen Zeitalters. (Studien zur Geschichte des Bayerischen Schwaben Reihe 1. Bd. 29.) Augsburg.
- Meise, Helga 2008: Medienkonsum oder Wissensdispositif. Zur Stellung von Flugblättern und Flugschriften in Marcus Lamms Thesaurus picturarum (1564–1606). *Daphnis* (37.) szám 153–177.
- Mayer, Bernd 2006: Gott zur Ehre und das Haus Waldburg zum Ruhm. Die Vollenbung der idealen Oberschwäbischen Adelsresidenz Wolfegg im 18. Jahr-

- hundert. In: Casimir Bumiller Mark Hengerer - Elmar L. Kuhn (mit Peter Blickle) *Adel im Wandel. Oberschwaben von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart*. Bd. 1. Sigmaringen, 255–264.
- Menk, Gerhard 1992: *Georg Friedrich von Waldeck (1620–1692). Eine biographische Skizze*. Arolsen.
- Minges, Klaus 1998: *Das Sammlungswesen der Frühen Neuzeit. Kriterien der Ordnung und Spezialisierung*. Münster.
- Oelke, Harry 1992: *Der Konfessionsbildung des 16. Jahrhunderts im Spiegel illustrierter Flugblätter*. New York – Berlin.
- Palladino, Irmgard – Bidovec, Maria 2008: *Johann Weichard von Valvasor (1641–1693). Ein Protagonist der Wissenschaftsrevolution der Frühen Neuzeit. Leben, Werk und Nachlass*. Wien – Köln – Weimar.
- Pelc, Milan 2006: Scherz, Satire, Allegorie und tiefere Bedeutung auf den deutschen illustrierten Flugblättern des 17. Jahrhunderts (ausgewählte Beispiele aus der Graphischen Sammlung Valvasors in Zagreb). *Acta historiae artis Slovenica* (11.) szám 211–222.
- Pelc, Milan 2012: The Kaiser and his Spouses Marriage and Political Propaganda on the illustrated Broad sheets during the Reign of Leopold I (1658–1705). Examples from the Valvasor Collection in Zagreb. *Icon. Journal of Iconographic Studies* 5. évfolyam 273–280.
- Pelc, Milan 2013: *Theatrum humanum: Illustrierte Flugblätter und Druckgraphik des 17. Jahrhunderts als Spiegel der Zeit. Beispiele aus dem Bestand der Sammlung Valvasor des Zagraber Erzbistums*. (Studia Jagellonica Lipsensia 12.) Ostfildern.
- Polleross, Friedrich 2010: *Die Kunst der Diplomatie. Auf den Spuren des kaiserlichen Botschafters Leopold Joseph Graf von Lamberg (1653–1706)*. Petersberg.
- Ramharter, Johannes 2008: *Katalog der Kupferstichsammlung des Abtes Martin Greysing. Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines*. Linz, 201–405.
- Rebell, Ernst 2003: *Druckgraphik, Geschichte-Fachbegriffe*. Stuttgart.
- Roeck, Bernd 1989: *Ein Stadt in Krieg und Frieden. Studien zur Geschichte der Reichsstadt Augsburg zwischen Kalenderstreit und Parität*. Bd. 2. Göttingen.
- Rosseaux, Ulrich 2010: Flugschriften und Flugblätter im Mediensystem des Alten Reiches. In: Arndt, Johannes – Körber, Ester-Beate (Hrsg.): *Das Mediensystem im Alten Reich der Frühen Neuzeit (1600–1750)*. Düsseldorf, 99–114.
- Roth, Harriet 2000: *Der Anfang der Museumslehre. Das Traktat „Inscriptiones vel tituli Theatri Amphissimi“ von Samuel Quicchelsberg*. Berlin.
- Rózsa György 1987: *Schlachtenbilder aus der Zeit der Befreiungsfeldzüge*. Budapest.

- Schilling, Michael 1990: *Bildpublizistik der frühen Neuzeit. Aufgaben und Leistungen des illustrierten Flugblatts in Deutschland bis um 1700*. Tübingen.
- Schock, Rainer 2002: Das Praunsche Kabinett. Eine Kustsammlung als „Vorschickung”. In: Scherer, Anette (Hg.): *Mäzene, Schenker, Stifter: Das Germanische Nationalmuseum und seine Sammlungen*. Nürnberg, 47–72.
- Schumann, Jutta 1998: Das politisch-militärische Flugblatt in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts als Nachrichtenmedium und Propagandamittel. In: Harms, Wolfgang – Schilling, Michael (Hrsg.): *Das illustrierte Flugblatt in der Kultur der Frühen Neuzeit*. (Mikrokosmos 50.) Frankfurt am Main, 226–258.
- Szalai Béla 2020: *Matthias Greischer. Egy rézmetsző Esterházy Pál nádor udvarában*. Budapest.
- Tschopp, Silvia Serena 2008: Wie aus Nachrichten Geschichte wird. Die Bedeutung publizistischer Quellen für die Augsburger Chronik des Georg Kölderer. *Daphnis* (37.) szám 33–78.
- Vogel, Maria Isabelle 2015: *Die Klebebände der Fürstlich Waldeckischen Hofbibliothek Arolsen. Wissenstransfer und Transformation in der Frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main.